

SZERETŐK ÉS HÁZASTÁRSOK MISSZILISEK A SZERELEMRŐL – ESETTANULMÁNYOK

JANKOVICS JÓZSEF–KŐSZEGHY PÉTER

A kora újkorban, legalábbis Magyarországon, a szerelem-szeretet-házasság s a kapcsolódó kérdések, mint féltékenység, megcsalás, válás, hűség-hűtlenség meglehetősen nehezen vizsgálhatók misszilisek alapján, a témára vonatkozó írott szövegek leginkább peranyagok. Nem valószínű például, hogy szerelmes levelek, versek tömege kerülne elő. Ennek nemcsak a források természetes pusztulása az oka, hanem az is, hogy a szerelmi-érzelmi vallomások sokáig elsődlegesen – ha nem is kizárólagosan – az oralitásban éltek, továbbá, még ha leírták is ezeket a konkrét udvarlási célt szolgáló szövegeket, legtöbbjük a címzett biztonnyal megsemmisítette. Figyeljünk fel arra az óvatosságra, amellyel 16–17. századi őseink a dokumentumerejű írásra tekintettek! A Telegdi Kata aláírású, esetenként rímes prózába váltó levél – amely erkölcstelennek igazán nem mondható – végén ez áll: „Kegyelmed ez levelet senki kezibe ne adja!” Telegdi Pál a menyasszonyát, Várdai Katát biztatja: írjon már neki, hiszen „ha az szemírmetségveted előmben, az igen kevés mentesség, mert mi köztünk immár meg kell annak aludni”, és siet megnyugtanni a félénk arát: „írj nekem, bizony senkinek nem mutatom, senki nem is látja egyéb nálamnál”.¹ Zay Péternek így ír felesége, Poltári Soós Klára (jegyezzük meg ezt a nevet, Bakith Margit nevelőanyja), aki levele végére két nyíllal átlőtt szívet rajzolt: „...szerelmes szívem, ne mutassa az levelet senkinek.”² Kendi Anna históriája pedig, akit férje, Török János – holott három gyermekük is volt – egy elcsípött szerelmes levélért kivégeztet, kellően indokolja a szerelmes levelek, szerelmes versek íróinak és címzettjeinek óvatosságát. A gyónótükrök kérdései bizonyítják, hogy szerelmes levelet írni meggyónandó bűn.³

A periratoknak mindig fontos vádpontja a szerelmes levél írása, olvasása. Ilyen tiltott tárgy, szerelmi éneket is tartalmazó szerelmes levél birtoklásáról számol be például 1636. február 9-én Marosvásárhelyt felvett vallomásában Bakos Dániel: „...hanem eccer menék Kádas Mihályhoz, s az asszonnak az öccse, Borka mondá, hogy »nem tud kegyelmed szép dolgot – úgymond –, micsoda levelet íratott Kerekes Panna Rafael Mihály deáknak« – s látám az levelet s olvasám is. Elég szerelmes dolgok valának benne: szívem s lelkem [...] vajha az testem az testedet érhetné [...]

¹ ECKHARDT 1944, 18.

² Szlovák Központi Levéltár, Zayugróci Lt. Vö. ujszo.com/cimkek/csaladi-kor/2005/01/29/lam-csak-az-poganyoknak-szulte-volt-az-en-anyam (2016. 12. 28.)

³ *A 20. század első felében* kiadott imakönyvek gyónótükrök részében még hasonlóképpen!

s az többi... olyan elég vala benne. Amaz Ország Mihály mondá, hogy Nőstény Györggyel vagy hogy Páris Györggyel írátták volna az levelet, s én el is hozám az levelet. Azután én adtam Kismarjai Csizmadia Istvánnak, s ő is azoknak akarta, mutogatta.

Kismarjai Csizmadia István fassus est: Énnekem azt a szerelmes levelet Bakos Daniel adta vala kezemben, s olvastam. Elég **szerelmes énekek** valának beleírva, s mondá Bakos Dániel, hogy Kerekes Panna íratta volna, de én nem tudom, mert őneki Kádas Mihály adta az levelet.”⁴

Egy 1638. május 4-én felvett vallomás bizonyos Varga Miklósnét vádolja azzal, hogy az „szerelem énekét valóban mondta [...]”. Mások is rávallanak: „Az asszony az szerelem énekét mondotta – ugyan csengett az ház bele –, és ezt is mondja vala, hogy: »igyunk, szívem, egy kicsint, mulassunk gyönyörűségesen«.”⁵

Ezen, polgári környezetből származó iratok mentalitásától nem különbözik a nemesi perek jegyzőkönyveinek hangvétele. Az általunk ismert két legnevezetesebb (és legjobban dokumentált) eset Révay Ferencné Forgách Zsuzsannáé, akit 1607-ben Bakith Péter megszöktetett Holics várából, és Detrekőre, Balassa Menyhértne Bakith Margit birtokára menekített,⁶ továbbá a 18. század első negyedében Krucsay⁷ Jánosnak, Rákóczi ezredesének pere feleségével, Tolvaj Borbálával, akit végül is 1728. január 27-én férje lefejeztetett. Mindkét ügy tanúvallomásában felmerül a szerelem-ének-mondás vádpontja, sőt a Krucsay-perben még fel is jegyzik egy ének szövegét.

Légyen Isten oltalmad,
édes Tolvaj Borbála,
légy jó egészségben,
lelkemnek orvassa!⁸

Jelen írásunkban a periratokkal kevésbé, inkább a misszilisekkel szeretnénk foglalkozni. Egy megfigyelést azonban nem hallgathatunk el: a kurvák, házasságtörők, kicsapongó életű nők esetében, természetesen beszélhetünk parázna, erkölcstelen életéről, fehérmájúságról stb. De feltűnően másról is szó van. Ezek a nők, legalábbis néhányuk, mondhatni, koruk feministái. Egyszerűen nem fogadják el azokat a társadalmi szabályokat,⁹ amelyek rájuk vonatkoznak, nem fogadják el a férfidomináns

⁴ VÍGH et alii 1980, 369–370.

⁵ Uo. 401–402.

⁶ A történetet 19. századi szemérmetességgel megírta: DEÁK 1885, ám maga a vaskos iratanyag máig kiadatlan (Pozsony, SzKL.) Szemérmetesség, mondtuk – ám a 19. századi olvasóknak ez is túl szabados volt, mind a *Budapesti Szemle* (47. 1886. 318–324.), mind a *Vasárnapi Ujság*, (33/6. 1886. febr. 7. 86–89.) kritikusanak erkölcsét felháborította.

⁷ A forrásokban mind Krucsay, mind Krucsai alakban előfordul.

⁸ Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár, IV. A. 1. Fasc. 29. A vallásos költészetből jól ismert fordulat, vö. például RIMAY János, „Ó, ki későn futok lelkem orvosához”. *Evangelikus énekeskönyv*: „Jelenj meg most szívemnek / Ama nagy kínodban, / Mellyel voltál lelkemnek / Orvosa holtodban!”

⁹ Vö. KNOX 1558.

kereteket. Szimbolikus, hogy Forgách Zsuzsanna és Bakith Margit, a két jó barátnő, férfiruhát csináltat magának. Az ok a női szerepből való kitörés vágya: élvezettel merülnek el a férfiak számára fenntartott örömeikben, mint lovaglás, vadászat, horgászat, sőt ivás, kártyázás, mindenféle társas mulatság.

Ami a mondottak ellenére a szerelmes írásokból fennmaradt, az sokszor a 18. század végi, 19. század eleji levéltári rendezéseknek esett áldozatául, ekkor selejtezték a birtokbiztosítások szempontjából fölösleges iratokat (*inutile* – olvasható gyakorta rajtuk a levéltáros ceruzás jegyzete).

A szerelmes levelek általános vonása a panelszerűség, a toposzok alkalmazása, a veszélyességből következő titkosság (tolvajnyelv és eufemizmusok), vers és misszilis, vers és próza határainak esetenkénti elmosódottsága. Jellemző az is, hogy legalább a 18. század közepéig az episztolaelmélet azon az alapon állt, amelyet Piscator így fogalmazott: „a *carmen epistolicum* levélbeli dolgokat tárgyal, azaz különféleket, amiként a levélben történni szokott” – Labádi Gergely helyesen írja, ez nem mást jelent, mint hogy a költői és a prózai levelet lényegében egynek tartották,¹⁰ azaz esetünkben a szerelmeslevelet – *Balassi által használt ének-vers értelmében is!* – és a prózai missziliseket.

Az ismétlődő (elcsépel) motívumok a tárgynak és ezen típusú irodalomnak a természetéből következnek, nem lehet ezt a jellegzetességet kizárólag a petrarkizmus-bemboizmus számlájára írni. Ugyanakkor a szerelmi retorika esetenként áttör minden tételes retorikán, poétikán, legfőbb ismerve, hogy többnyire feltételez egy korábbi szövegre rájátszó, stilisztikailag nyomatékos terminológiát. (Közel áll ez a megállapítás ahhoz, amit a középkori európai irodalom kontextusában Michael Riffaterre és mások mondanak az intertextualitásról.)¹¹ Ez az idézetek poétikája – ezt már nem Riffaterre mondja, hanem mi; ennyiben Janus Pannonius vagy Balassi Bálint költészete (de csak ennyiben) igen hasonló. Továbbá vitathatatlán tény Ovidius korszakos hatása, az *epistolae Heroidum* adaptációja vagy imitációja, noha mint irodalomtörténeti kategória, a heroida csak a 18. század második felében vált közkeletűvé.¹² (A Gyöngyösi-féle heroidák nem teremtettek műfajt.)

Nyugat-Európában (s nem véletlenül: mindig klerikus környezetben, ne feledjük Tarnai Andor figyelmeztetését, a középkorban a klerikus annyit tesz, mint értelmiségi) már a 12. századból ismerünk olyan latin nyelvű levélmintakönyvet,¹³ amely – többek közt – a szerelmeslevél-írás szabályait is összefoglalja. E kézikönyv negyedik

¹⁰ LABÁDI 2004, 586.

¹¹ Vö. RIFFATERRE 1981, 4–7, 11, 13; BAHTYIN 1976, 173–216; KRISTEVA 1968; DÄLLENBACH 1996, 51–66; RIFFATERRE 1996, 67–81; KRISTEVA 1996; MONTROSE 1988, 110–132; KRISTEVA 1994, 491–509.

¹² A témára vonatkozó alapmű: DÖRRIE 1968. A magyar vonatkozásokról: BÓDI 2004.

¹³ Egy Guido nevű pap írta, kritikai kiadása készül, a kéziratot 2009-ben a Sienai Egyetem kutatói találták a Veronai Káptalani Könyvtárban, amikor kiadatlan retorikakönyvek után kutattak. Információink a felfedezés sajtóbeli ismertetésein alapulnak: www.repubblica.it/2009/02/sezioni/cronaca/lettere-amore/lettere-amore/lettere-amore.html (2016. 12. 20.)

fejezete foglalkozik a szerelmes levelekkel. A szerző szerint dicsérni kell a szeretett hölgy szépségét, a levélíró hasonlítsa drágakövekhez kedvesét, és hivatkozzék mitológiai szerelmespárokra, például a trójai Helenére és Parisra, azaz, más szóval, az *epistolae Heroidum* adaptációját és imitációját ajánlja olvasói figyelmébe. (Baudri de Bourgueil [1046–1130] egy hexameteres levélváltásban írta meg a témát.)¹⁴

A mű a testi szerelemről, csókokról, ölelésekről és vágyról is említést tesz. Minta-leveleket is közöl, a legtöbb példa az akkoriban Toszkána és Emilia Romagna urainak, a Guidi grófoknak a levelezéséből származik, ezek között a legendás Héloïse–Abélard-levélváltásnál korábbiak is vannak.

Az első olyan magyar nyelvű, ránk maradt szöveg,¹⁵ amely udvari szerelmes vers részletként fogható fel, a 15. század második felében (vagy korábban) íródott. Enyingi Török Imre Parlagi Krisztinának szánt (de nem közvetlenül neki elküldött!) verses üdvözléte esetleg szerelmes szavaknak értelmezhető.¹⁶ Tudomásunk szerint az első magyar férfiú, aki azt állítja magáról, hogy szerelmes levelek (de nem tudjuk, milyen nyelvűek) birtokában van, a Salgó várát építtető Salgai (Szécsényi, Schallaga) Miklós (1390 k.–1438. január 19). Végredelelete szerint: vessék tűzbe minden szerelmes levelét (*omnes littere missive de amore*).¹⁷ Ez a művelt, bünei, vagy – Engel Pál szerint – éppenséggel kulturális mássága miatt hazájából elűzött úr a Zsigmond-korban élt, Velencében, a Rialton, palotájában. Rendkívüli műveltséggel rendelkezett, valószínűleg ártatlanul ítélték jószágvesztésre.¹⁸

Mielőtt egy konkrét szerelmes levél ismertetésébe kezdenénk, definiálni kellene a fogalmat. A korábbi szakirodalom, vagy fogalmazzunk így, az úgynevezett *szerelmes* leveleket sajtó alá rendezők igen engedékenyek voltak a kérdésben, ide sorolták az egyszerű, családi, férj-feleség közötti híradás jellegű írásokat, amelyek a „szerelmes”¹⁹ megszólítást tartalmazták, holott az nem jelentett a korban egyebet a majdnem érték-közömbös „szeretett” megszólításnál, a házastársak egymás kölcsönös szeretetéről valló levélváltását, esetenként pedig alaposan félreértették a levél kontextusát.²⁰

¹⁴ Vö. DÖRRIE 1968, 98.

¹⁵ Egy naptárvers két sora, amelyet a *Nagyenyedi-kódex* őrzött meg: „Szolgálatra magam adám / Mo (= Ma) neked kedves Ilondám”. *Nagyenyedi kódex* (latin nyelvű: a Képes Krónika szövege, de a csízió magyarul olvasható benne, MTAK: K 32). Vö. KŐSZEGHY 1987–1988, 331.

¹⁶ A lány sógorához írott misszilis záradéka. Várkony, 1485. március 31: „Emericus The. Kewzen krysthynanak, leghen kenweb ynhanak / zaaz. yonapoth. Keth zaz. Yo eet hozyaya!” (Emericus Therek köszön Krisztinának, legyen kenyvebb jnhának. / Száz jó napat, két száz jó ét hozjája!) [jnhának = szívének, lelkének, ágyékának]

¹⁷ Az viszont nem derül ki a végrendeletből, hogy ezeket a leveleket Salgai írta, vagy ő kapta. Az bizonyos, hogy valakivel, vélhetőleg Mazóviai Hedviggel, szerelmi levelezést folytatott.

¹⁸ ENGEL 1992, 15–26.

¹⁹ Szerelem, szerelmes stb. a magyar nyelvben csak később vált el a szeretet általános fogalmától, élesen csak a 19. századtól. Az európai nyelvek (angol, német stb.) általában nem ismerik ezt a jelentésmegkülönböztetést.

²⁰ Például az ún. „első magyar szerelmes levél”. Ezt Thurzó Elek tárnokmester írta jegyeséhez, Székely Magdolnához 1525-ben. ZOLNAI 1894, 237–238. Internet: real-eod.mtak.hu

Mi mást (mást is) kerestünk: a szenvedélyes, a korban illetlen szerelem írásos nyomait. A plotinoszi kérdésre: „vajon mi legyen a szerelem: isten vagy démon, avagy a lélek szenvedélye, vagy talán mind a kettő együtt?”²¹ végig a középkor folyamán mind költőktől, mind teológusoktól számtalan válasz született ugyan, ám ezen válaszok egyike sem cserélte össze a szenvedélyes szerelmet a barátsággal vagy a házastársi vonzalommal, ellenkezőleg. Ám nemcsak a szerelmes levelekből, hanem általában a kínzó, szerencsétlen kapcsolat-történeteket feltáró misszilisekből is válogattunk.

A jelenleg ismert, csekély számú magyar szerelmes levél között szinte nincs olyan, amelynek egy-egy fordulata, szóhasználata ne emlékeztetne Balassira, szerelmes leveleire/verseire. Mivel elég valószínűtlen, hogy mindegyik levélíró egy-egy Balassa-kódexet őrzött volna a fiókjában, ez csak azzal magyarázható, hogy a szerelem szolgálatába állított retorizált nyelv nem Balassi találmánya, hanem olyan közkinccs, amelyből mindenki merít. A Lévai Névtelen és Gyöngyösi Paris–Helena (Ilona) levélváltása – a két szöveg alapvető különbözősége ellenére ugyanúgy az ovidiusi mintát követi, mint Gyöngyösi más heroidái, például a Kemény János-eposz betéte.

A műfajra oly jellemző halmozásos, ismétlődő szerkezeteknek pedig Czobor Mihály a mestere, aki ily szavakat ad a halottnak hitt kedvest szóló Theagenés szájára:

Ó, te édes-kedves szép gyönyörőségem,
 Ó, te kellemetes, kellő kedvességem,
 Minden nádméz felett édesb ízességem,
 Világ kegyesi közt szebb szerelmességem,
 Semmi élet nincsen benned, én hívségem?²²

Az *Ars dictaminis* középkori népszerűsége a 16. században töretlenül folytatódott. Például angol nyelvterületen három munka is megjelent a 16. század második felében nyomtatásban,²³ ezek közül számunkra Angel Day *The English Secretary* című, először 1586-ban kiadott (a legtöbb vonatkozásban Erasmus *De conscribendis epistolis*-ának hatása alatt álló) műve²⁴ a legérdekesebb, amely alapvető retorikai tanításokat is tartalmaz. A levélírónak, a szerelmes levél írójának is familiáris viszonyban kell lennie az *inventio*, *dispositio*, *eloquutio* fogalmával, továbbá a *tria genera dicendi*-vel, a szónoki beszéd három stílusnemével.

Mind Angel Day, mind William Fulwood tárgyalja az *epistles amatory*-t, a szerelmes levelet, az utóbbinak, akárcsak a kortárs magyar olvasóknak, fő mintája *Eurialus és Lucretia* levélváltása. Angel Day röviden, de invenciózusabban elemzi a témát. Megállapítja az illendő szerelmes levél írásának kereteit. A szerelemben,

/485/1/nyelvemlkeink00zolnuoft.pdf (2012. 12. 20.), vagy Forgách Mária levele férjének, Révay Péternek, amelyet az első magyar féltékeny levélként szokás (tévesen) értelmezni.

²¹ *Enneadész* III. rész, V. könyv.

²² CZOBOR Mihály [?]: *Theagenés és Chariclia*, vö. KŐSZEGHY 1996; pars secunda, 44. (135.)

²³ FULWOOD 1568; FLEMING 1576; DAY 1586.

²⁴ További kiadásai: 1592 (bővítve, javítva), 1595, 1599, 1607, 1614, 1621, 1625, 1635.

akárcsak más társadalmi tevékenységben, a levélírónak a társadalmi szabályokhoz szigorúan ragaszkodnia kell.²⁵

Egyrészt azért érdemes az angol példát nézni – legalábbis egy ilyen alaposnak semmiképpen sem mondható, madártávlatoszerű áttekintésben –, mert e szövegek mind latin, olasz és főleg francia mintákon alapulnak, azaz lényegében összegzik a 16. századi nyugat-európai álláspontot, másrészt – a társadalmi normáknak megfelelő szerelmes levélről beszélve – élesen vetik fel a magyar viszonyok másságát: ahol e műfajnak egyszerűen nincs társadalmi elfogadottsága. De vajon tényleg nincs? S ha nincs: mennyire nincs? Levél-példáinkkal, *eme miniatűr esettanulmányokkal*, ezt a kérdést is szeretnénk felvetni.

Mondandónk nem több – de nem is kevesebb –, mint az esettanulmányok szolgáltatta, elsősorban **mentálitástörténeti** tanulságok felmutatása.

*

I. levél: „Szerelmes világi kincsem, szerelmem, lölköm, szívem, édességem”

Az első ismertetendő válaszlevelet Csáky Pál²⁶ írta egy ismeretlennek, az 1600-as évek elején.

„Teljes éltem fottáig való alázatos engedelmes szolgálatomat ajánlom, szerelmes, én édes holtomig való édes szerelmem, világi kincsem, lölköm, édesem, minden szívem.

Szerelmes világi kincsem, szerelmem, lölköm, szívem, édességem, édes írásodat alázatosan vettem. Adja az Úristen, szerelmes szívem, édesem, holtomig megérde-melhessem. De szívem, én édes szerelmem, bizony nagy kín csak reménségben (lenni), hanem az Úristen adná már azt a szerencsés óráját, szerelmem, szívem, éjjel nappal veled élhetnék, halhatnék, szerelmes szívem, bizony, szívem, szerelmedben s szerelmedért csak nem tudok hová lennem. Szerelmes szívem, alázatosan kérlek, megbocsáss, hogy röviden írok, mert, szívem, szerelmem, az német borbély hólyagot akart rajtam vonni, mert édes szívem, szerelmem, bizony rosszul voltam az fejemre. Bizony, szerelmes szívem, semmi egyébért, mert szívem szerelmem, semmi nem lehet oly, azmit előtted tagadjak. De az édes szerelmes szerelmedben nem újulhatom, hogy idejét nem érhetem, mindazáltal szívem, édes szerelmem, megadhatja az Úristen azt is, talán meggyógyít ő szent felsége, én szerelmes szívem, most semmit nem küldhetek, mert rosszul vagyok, mindazáltal el nem felejttem ugyan, mind hogy ajánlja magát kegyelmedben, holtig való szeretetedben, édes kebeledben.

Árva, holtig való rabszolgád,
Gróf Csáky Pál.²⁷

²⁵ BOURSAULT–BRAY 1987; BRAY–STROSETZKI 1995; BRAY 1967.

²⁶ Valószínűleg azonos a 17. század első felében élt Csáky Pállal (†1655), Léva kapitányával, Zólyom vármegye főispánjával, Elefántvár urával. Felesége gróf Czobor Mária Regina volt, vö. NAGY 1858, 79.

²⁷ Kiadta LAMPÉRT 1923, 15–17.

„szerelmes, én édes holtomig való édes szerelmem, világi kincsem, lölköm, édesem, minden szívem”, „Szerelmes világi kincsem, szerelmem, lölköm, szívem, édességem”, „édes szerelmes szerelmed”, „én szerelmes szívem” – a formulák ismétlése, a halmozás, a szavak pergő ritmusa és a sziszegő alliterációk olyan szenvedélyes retorikai keretet teremtenek, amelyhez képest a levél **egyetlen** információként értelmezhető közlése, nevezetesen, hogy Csáky Pált fejfájás gyötri, szinte elsikkad.

II. levél (a kakuktktojás):

Panasz – „mivel soha senkit úgy nem szerettem, mint Nagyságodat”

A következő 17. századi levélben – jellemző módon nem tudjuk, ki írta, azt sem, hogy kinek, azt sem, hogy pontosan mikor – egyszerre van jelen az előbeszéd közvetlensége, szenvedélyessége, szaggatottsága és a retorizált alakzatok; ebben a vonatkozásban a korból ismert források között egyedülálló.²⁸ Első közzétevője, Eckhardt Sándor szerint: „Vannak korábbi leveleink is, melyeket írjuk kedveskedve, udvarolva írt menyasszonyának, vagy feleségének [...], de egyikből sem értesülünk részletesen a szerelmes lelki állapotáról, nem vallomásszerűek, nem igazi szerelmes levelek.” Majd Balassi szerelmes nyelvét véli a szövegben felfedezni: „Olyan ez a »panasz«, mint a költő első időszakában Losonczi Annához írt bánatos énekek valamelyike”, s szövegpárhuzamot is talál a levél és Balassi *Szép magyar komédiájának*, továbbá *Füves kertcskájének* szóhasználatára között. Megjegyzéseink előtt következék a levél:

PANASZ

„Nem avégre írok, kérem, ne is úgy vegye, hogy magamat mentsem, se penig, hogy Nagyságodra panaszoljak. Mert mentségemet azmi illeti, tudom, hogy héjában, mert soha oly igaz nem lehet, hogy Nagyságod hitelt adjon többé, kit talám magára nízve etc.

Nagyságodra penig nincs panasgom, hanem csak az én szerencsétlenségemre, azki az Nagyságod szeme előtt oly megvetett s hamissá lett. Haggyán. Lígyen Isten bíró benne. S verje meg testében, lelkében, aki az oka.

N. B.: S engem is bár verjen meg az Isten, ha soha csak gondolattal is, nem hogy máskínt, hamis voltam volna Nagyságodhoz.

El nem tudta hitetni, se penig változhatatlan hívségemben meg nem nyughodott, arrúl nincs mit tennem, s erre nízve nem kívánom, hogy sohase más, se több jóval lígyen, hanem csak avval, hogy holtom után szánjon meg azért az injuriáért, azkit rajtam cselekeszik. Akkor vegye ki kétségét ebben az dologban, midőn az én halálom az én igaz szeretetemről és hívségemről bizonyossá teszi Nagyságodat, s mivel soha senkit úgy nem szerettem, mint Nagyságodat, úgy el is higgye, hogy soha senkiírt annyi kínt nem láttam, mint Nagyságodért, azmint feljül is írák. Most is kérem, ez írásomat ne úgy magyarázza, se ne az végre ítélje, hogy azzal kedvet keresnék Nagy-

²⁸ Kiadta ECKHARDT 1949, 207–209. Eckhardt betűhívségét nem őriztük meg.

ságodnál, mert arról sohase gondolkodjék, ha egyszer, mint az ebet, ok nélkül] megvetett, s főképpen, tudván, hogy ártatlan vagyok, s az lelkiismeret semmi-
ben nem vádol. Ebben az dologban, kiért büntet s vádol, hogy én Nagyságod után
suplicáljak, mert ha eddég való hívségemért így fizet, mint reméljek jövődében?
Az Nagyságod levelére, hogy választat rend szerint nem adok, ne gondolja azt, hogy
azért cselekeszem, hogy az én goromba elmím illendőkíppen meg nem felelhetne
Nagyságodnak. De azt kerülöm benne, s attúl tartok, hogy az Echónak formáját ne
kövessem, azki úgy szokott felelni, amint űhozzá szóllanak. S így az én csendesz
tűrisemet ne egyébnék tulajdonítsa, hanem csak annak, hogy emberséggel akarom
azt meggyőzni, azki bizony felettébbvaló. S nem kellett volna lenni, s nem is voltam
annyival adós.

Patientia mindenek felette, penig oka ez, hogy tűnök s választ nem írok, hogy nem
akarok véteni. Mert ha eddég nem vétettem szántsándékkal, bizony ezután is elke-
rülöm, s íletemnek végén már el nem kezdem, hogy Nagyságodat megbántsam.

Szómnak s hitemnek megfelelek, hogy soha rajtam annyi bút rajtam nem csele-
kedhetik, hogy én megváltozzam. S mivel azt parancsolja, hogy már nála nélkül
ellegyek, legyen úgy, azmint akarja. Isten, te tudod, mely nehezen esik ez az reso-
lutio, de kéntelen vagyok véle, de az én kínomat az könnyebíti, hogy tudom, hogy
az én íletemnek vége nem leszen messzi az Nagyságod idegenségétől. Igaz, valóban
az az proverbium, hogy azmely ebet agyon akarnak verni, dühes nevét költik. Nagy-
ságod is elővette azt, ne adja Isten, hogy ilyen bírák legyenek itt, hogy az embert
előbb felakasszák, azután tegyenek törvént rajta. Jaj, Istenem, ki rígen féle attul az
én szerencsétlen szívem, ki most rajta teljesedett. Én tudom, hogy Nagyságodnak
nem kellett, nem is kell egyéb, hanem csak az én veszedelmem. S az én íletemet, ki
az Nagyságod keziben volt, csak azért halasztotta eddég, hogy okot kereshessen, oly
módot tanáljon, hogy mentúl nagyubb kínnal ölhessen meg. Ím, kedve telik azért
abban is, s hiszek véremmel, én, azki már íletemnek végét minden szempillantásban
óhajtom, várom, nem kívánok többet Istentől, csak azt, hogy ű szent felsége annyi
irgalmassággal lígyen az én bűnös lelkemnek, azmely igaz jóakarója voltam Nagy-
ságodnak. Többet nem írhatok, mert nincs módom benne, az postátul ízenem,
mondja meg, ha Istene, lelke van, azkinek tökéletességében s igaz szemlájában úgy
megnyugodtam vala, nem magamra, hanem Nagyságodra nízne, azmint én felcirkál-
tam elmíjít, nincs oly dolog, azkiben bátorságosan nem parancsolhat Nagyságod ne-
kije, bízván tökéletességéhez. Ezt ebben hagyom. Ha írásomban mit vétek, megbo-
csássa, ha egyebért nem, azért, hogy már soha többé nem vétek Nagyságod ellen, ki
nemsokára meghal, az ki ezt írja. Való igaz híve Nagyságodnak. Ki most azért vész
el, hogy több szeretettel volt Nagyságodhoz, hogysem egy szív elviselhet, s ezért is
keresi veszedelmit, hogy inkább akar meghalni, hogysemmint Nagyságodhoz legki-
sebb jóakaróban megváltozni vagy megszűnni. Ezzel vígezem el ez keserves íraso-
mat, hogyha az én íletem Nagyságod előtt unalmas volt, tanáljon kedvet az én ször-
nyű halálomban.”

Az ismeretlen levélíró kicsit zavarosan fogalmaz, ám művelt személy. Ért a retoriki-
kához, önérzetesen Echóra – mint negatív példára – hivatkozik: nem, ő nem lesz

visszhang. S a halál emlegetése esetében mintha több, más lenne, mint retorika. Mintha – a nagy romantikusokhoz illően – valóban belehalna a szerelembe. *Mármint, ha ez szerelem.* Eckhardtnak abban igaza van: bár meglehetősen ritkán, de a 17. században nőt is szólítanak „nagyságodnak”, nem csak férfit.²⁹ Mégis: sokkal valószínűbb, hogy *NEM szerelemről van szó, hanem egy zaklatott lelkiállapotú hímnemű familiáris(?) hímnemű (?) urát – az ismeretlen történetek, félreértések ellenére – biztosítja odaadásáról, hűségéről, szeretetéről.* (Homoszexualitás kizárva!) Eckhardt tévedése (ha ugyan ő tévedett) jól érthető: *akkor még nem válik el élesen a szeretet és a szerelem nyelve!*

III. levél: Szüzességet szenvedni

Itt nyilván szó nincs szerelemről: ellenkezőleg, a minden áron való válás a cél, miközben az új célszemély ismeretlen, talán nincs is.

Az alaphelyzet: Kürtössy Judit 14 éve Ethre György (aki immár két feleséget élt túl) neje. Ám a férj impotens, Judit – mondhatjuk: mindenáron – válni akar. A 16. század végéről, a 17. század elejéről származó, hölgyek által írt levelek döntő többségéről – mint azt korábbi³⁰ írásainkban is hangsúlyoztuk – az a megállapítás tehető, hogy *nem* a hölgy írta, legfeljebb diktálta.

Ezen általános – kevés kivétellel tarkított – szabály alá tartoznak Kürtössy Judit levelei is. Az egyik, amelyet férjének írt – a gálszécsi lelkész keze írásával – különösen tanulságos. Azért az, mert a derék lelkész Kürtössy Judit érdekében közbenjárt a nagyhatalmú Belényessy Miklósnál, Kürtössy férjének, Ethre Györgynek a rokonnánál. A lelkész ezen levele és Kürtössy Juditnak férjéhez írt – a lelkésznek diktált? – levele tartalmilag lényegében azonos.

Most már csak azt kéne tudni, hogy a Judit asszony nevében fellépő lelkészt irányítják-e Kürtössy Judit elképzelései, avagy Judit asszony veti alá mondandóját a papi retorikának és írástudásnak. Feltételezésünk szerint a viszony kölcsönös: időnként átjönnek a diktáló közvetlen megnyilvánulásai, de a szerkezet, az alapvető hangnem a megfogalmazó-leíró sajátja. A két levél közül csak a férjhez írottból idézünk néhány részletet:

Kürtösi Judit férjének, Ethre Györgynek, a gálszécsi pap írásával (1607. szeptember 27.)

„[...] kenyergék kegyelmednek mint szerelmes uramnak, hogy kegyelmed legyen el énnám nélkül, és engedje meg kegyelmed ugyan jó akaratjából, hogy mehessek az prédikátorok elejben, ha kegyelmedtől való elválást engednék.

De így, hogy kegyelmed **írjon énnékem egy szép levelet**, kiben azt engedje meg kegyelmed, és lelkiismeretére kérem, esküvéssel írja meg kegyelmed, hogy tagadhatatlan kegyelmedbe az fogyatkozás, hogy nincsen kegyelmednek házassághoz és

²⁹ Például Zrínyi Miklós és Zrínyi Péter levele Batthyány Ferencné Poppel Évának, Csáktornya, 1627. február 5. BENE–HAUSNER 1997, 7.

³⁰ JANKOVICS–KŐSZEGHY 2009, 118–140; JANKOVICS–KŐSZEGHY 2016, 305–336.

szaporodáshoz való férfiúság, nem is volt soha. Énnékem azt mondják, hogy elég volna ez ilyen kegyelmed írása az elválásra. Kegyelmedet pedig kérem az Istenért, hogy ezért kegyelmed reám ne nehezteljen. Mert én kegyelmedtől soha el nem vál-nám, hogyha éjjel-nappal az lelkiismeret nem furdalna, és az kétségbeesés nem há-borgatna.

De ez a három nagy kísértet szorongat engemet. Egyik ez, hogy minélfogva meg-tudtam, miben áll az házasság, és hogy még akkor el kellett volna kegyelmedtől vál-nom, hogy azt vígre nem vittem, és furdalja lelkeket, hogy ha elváltam volna, és férjhez mentem volna, ezdig az Úristen magzatokkal is meglátogatott volna.

A második ez, hogy az Doktor Kassán nekem nyilván megmondotta, hogy az én torkomba való betegség addig el nem áll rólam, míg férfiúval nem kezdek lakni. Kegyelmed megítélheti, hogy nem jó tudva ilyen testi nyavalyát viselnem, és ezzel is vesztenem magamat.

Harmadik ez, hogy még ifjú ember vagyok, de hogy sem férjes, sem férjetlen nem vagyok, testembe való tusakodással is veszekedem. Ha csak szűzességben voltam volna, avagy özvegyességben mind ez ideig is, könnyebb volt volna dolgom, és na-gyobb békével tűrtem volna férfiú nélkül. De hogy férfiúval kellett hálnom hiába, na-gyobb gerjedés is indult bennem az házassághoz, és ez miatt nehezen óltalmaztam ez ideig is magamat férfik nélkül: Úristen oltalmazott (magam)? után.

[...]

[...] ne tartson kegyelmed ellen benne, hadd viseljek ebből szabadságosan gondot magamra, csak egy levelet írja meg kegyelmed, az kiről oda föl íratam. Mert ha kegyelmed azt megírja, nem kellek semmi tanukat vallanom. De ha kegyelmed azt meg nem írja, kéntelen leszek tanukat szerezni és vallani.

Azmi penig jüvendő életemet és táplálásomat illeti, tudja kegyelmed, én kegyel-mednek híven szolgáltam az én mivoltom, értésem szerént. Ez egy Gatali házat ki-enedje énnökem, és bátor adjak [?] egy tehenet borjústul, és azon kívül valami ele-séget, én megelégszem vele, csak kegyelmed ne ellenkezzék az elválásban, hogy ne kellessék ellenkezéssel tervénkeznünk.

Bátor, ugyanoda maradjon kegyelmed, ha szégyenli kegyelmed az dologban forgolódni. Hiszem tudja kegyelmed, mennyire való marhánk és ételünk vagyon, azmit abban nekem nem enged kegyelmed, mind elvitethesse kegyelmed Boldizsár urammal.

Az ezüst marhát is hazahozom én Jeszenéből³¹, azt is kezéhez adom. Azmit ne-kem enged kegyelmed, abban is csak azzal elégszem meg.

Mindezekről is választ várok kegyelmedtől mint szerelmes uramtól. Az Istenre, ne tartson ezekbe ellent kegyelmed.

Mert immár tovább ugyan nem szenvedhetek.

Az házból én ki nem megyek, és ha kegyelmed visszatér, ugyan kegyelmedé az Stégen [?] szállás. Én semmiképpen szekve el nem megyek, el sem hagyom házamat. Mert azt kegyelmed együtt kereste énvelem, s mind penig egyéb aprólék marháinkat,

³¹ Jeszenő, Ung vármegye

azmi vagyon, és élésünket. Azrul kegyelmed nem feledkezik, hogy pusztán hadná az házat.

Ez levél kelt Gálszécsében³², Szent Mihály havának 27. napján, anno 1607.
Kegyelmednek jóakaró házastársa, szolgál Kürtössy Judit asszony³³

Világos beszéd.

1. Az impotens férj adjon nyilatkozatot betegségéről;
2. Értse meg a feleségében gerjedő vágyakat a gyerekszülésre és a nemi öröme;
3. Fenyegetés: ha minderre nem hajlandó, jön a megszegyenítés, a feleség nyilvános vallomása, tanúk beidézése a prédikátorok elé;
4. Észszerű javaslat az anyagiak rendezésére.

Hogy Ethre György végül is hogyan döntött, nem tudjuk. De a válás képlete, 17. századi (protestáns) koreográfiája világos.³⁴ (A régi magyar házassági jog szerint a házassági akadályok között előkelő helyen állt a „nősztehetetlenség”, az *impedimentum impotentiae*, amely a bizonyítási eljárás, az együttélési próbaidő sikertelensége után a házasság felbontásához vezethet.)

IV. és V. levél: A hűtlen társ

Egyrésről: „Atta volna Isten, hogy soha ily sánta, híres kurvafiát meg nem ismerhettem volna.” Másrésről: „Az édes társom hamar kezdé s hamar uná.” Ezekkel a mottókkal jellemezhetjük a következő két misszilit.

A korban a döntő többség nem szenvedett szüzességet. Inkább a hűtlen elhagyástól volt szokás szenvedni, ez a baja az alábbi, sok szempontból kivételes levél írójának is. Kivételes, mert írója nyilvánvalóan az alacsonyabb osztályba tartozik, hangneme primitív, esetenként durva, azonban – noha írni nem tud – a levélformulákat ismeri, miközben deákja is nehezen boldogul a betűvetéssel; nem sok ilyen iromány maradt fent a 17. század első feléből.

Selmeczi Borbála – Csipertes³⁵ Balázs Gáspárnak, Tavárnok (Nyitra vm.), 1640. február 27.

„Szolgálatomat ajánlom kegyelmednek, mint ilyen sánta, csipertes, bolond Balázs Gáspár, engem elhagyó bolond beste híres kurvafia uramnak. Egyebet nem írhatok

³² Gálszécs, Zemplén vármegye

³³ Archiv Mesta Košice [Kassa városi Levéltár], *Schwarzenbachiana, Tabularium metropolitanae civitatis Cassoviensis IV, Supplementum H.*

³⁴ A protestáns (többségében református) nemeseknél rossz házasság esetén a 16–17. században – a sikertelen békítési kísérletek után – egyházuk általában elválasztotta a feleket egymástól. A 18. században a *Carolina Resolutio* (1731) a protestánsok házassági pereit is katolikus szentszék elé rendelte, amely a kánonjog szigorát alkalmazta a házassági intézmény védelmében. 1786 után annyiban változott meg a helyzet, hogy a protestánsok házassági ügyeit a vármegyei törvényszékek intézték.

³⁵ csípőficamos, sántikáló, bicegő

neked, ídes bolond uram, én, hála Istennek, jó egészségbe vagyok, amellet, amint ajánlotta kigyelmed magát, hogy írtem küldsz fel, én azt nem gyűsztem várni, hanem a koczárral³⁶ kellett barátságot vetnem, hogy a te dolgodban járjon el, amint engemet rá szoktattál, nem én vítkem, hanem te vítkednek tulajdonítsd, mert oly kísün jársz, ha tovább mulatsz ott alatt [...]. Adta volna Isten, hogy soha ily sánta, híres kurva-fiát meg nem ismerhettem volna, mert most külön emberhez mentem volna, nem ily sánta csipertes bolond híres kurvafiához, Isten veled, bolond csipertes Gáspár!
Datum i Tavárnok³⁷, die 27 februarii, Anno 1640.

Tenikéd nem jóakarója
Selmeczi Borbála

mert ros vagy...[?]

P. S.:

Kurva volna az anyád, ha megszidnál, hogy ily szépen írtam.

Címzés:

Adassik ez levél sánta, csipertes Balázs bolond, szüzességembe elbontó, engem elhagyó bolond, híres kurvafiának, Gáspárnak tulajdon kezéhez³⁸

Mások itt a szokások, mint a nemesi vagy akár polgári levelezésben. Selmeczi Borbála nyíltan vállalja, hogy férjét, „sánta, csipertes, bolond Balázs Gáspárt”, aki elkóborolt és késlekedett visszajönni, immár Kocsárra cserélte le (Kocsár = lehet vezetőnév vagy foglalkozás, a Kulcsár tájnyelvi alakja), méghozzá azért, hogy Kocsár tegye neki azt, amit a sánta távollétében nem tesz. Minden vétke a férje fejére hármlik, hiszen ő ismertette meg vele a szexuális örömeit.

Ugyanezt a kérdést – ám ezúttal a feleség hűtlenségét – járja körül egy másik, nagyon más nézőpontú és hangnemű levél. Írója Jánki Borbély István, címzettje Szokoly Miklós és Telegdi Kata lánya, Melith Péterné Szokoly Erzsébet, é. n., h. n.³⁹ A levélíró a felesége ügyében kéri a nagyszony közbenjárását, attól tart, az anyós visszaveszi tőle. Csak néhány sorát idézzük.

„[...] soha ifjúságomtól fogva ennél keservesebb életem nem volt, mint most [...], azt sem tudom, ha vagy-e feleségem vagy nincsen. [...] az feleségemnek is hét levelet köldöttem, kegyelmes asszonyom, negyedik holnaptól fogva csak egy izeneti, sem írását nem láttam. Mit mondhatok? Immár egyszer az kása megégette az

³⁶ Kriza János tájszótára szerint: kócs: 'kulcs'; kócsár: 'kulcsár'.

³⁷ Tavarnok, Nyitra vármegye

³⁸ MNL OL Zichy cs. lt. P 707, 11950.

³⁹ Azonban bizonyos, hogy 1640 előtt, mivel ebben az évben Melith Péterné Szokoly Erzsébet meghalt, Csengeren temették el. Vö. MOLNÁR 1939, 24–26, 28. Továbbá: ÉRI 1958, 142, 53. jegyzet. Melith Péterre vonatkozóan 1583-tól vannak adataink, 1644-ben halt meg. Szokoly Erzsébet sírkőtöredékeit Gallus Sándor tárta fel, vö. ÉRI 1958, 142, 52. jegyzet.

számot, immár az tarhóját⁴⁰ is fúhatom. Nekem Nagyságod kegyelmesen megbocsásson, bizony félek, hogy azon ártalmas ördögnek szele fuallott közinkben, az mely az másik jámbor feleségemet megveszté, kitől az élő Isten oltalmazzon bennönket. Eddig izent volna, vagy írt volna, ha gondja volt volna reám, ha el nem lopták volna szívét az majtisi⁴¹ prókátorok. Kérem Nagyságodat mint kegyelmes asszonyomat, vigyáztasson reájok, mert az anyja igen bosszús asszony, és értékes is, bizony félek, hogy elviszi. Szintén Fejírvaron is belől való és értékes asszony, és így leszen dolgom, **mint Argirusnak az tündér királyval**, de énnekem immár nehéz fekete városban bújdosnom érette és utána, hogy ismét az nagy búsulásra jussak, bátor az élő Isten egy óráig se éltesse. Nagyságod kegyelmességét várom, mindenekben legyen segítségvel nékies Nagyságod, ha ott vannak.

Jánky Borbély Estván⁴²

A sokat tapasztalt férfiú (egy felesége a mondottak szerint már elhagyta) igazi problémája azonban az utóiratból derül ki: a feleség megesküdt az anyjának, hogy soha meg nem házasodik, aztán, anyja akarata ellenére, annak haragját magára vonva, mégis feleségül ment hősünkhöz.

Borbély István így panaszkodik az anyósra: „hogy holtig vele nem lakott, mind ellentartó volt társaságunkban, ezekért félek tőlök. Hogy eljövök is, azt mondá, soha bizony az én pusztámat éhen nem őrizi. Nem tehetek róla, most kell az én szolgálatom az én szegény nyavalyás kegyelmes uramnak,⁴³ soh’ illendőbb és szükségesb nem volt vele létem, **de az édes társom hamar kezdé s hamar uná**. Én, kegyelmes asszonyom, hozzá való hőségemért ha igazságomat meg nem tartottam, bátor az Istennek kegyelme rajtam ne legyen.

Adassék az tekéntetes és Nagyságos Bribery Melyt Péternek szerelmes házastársának, Szokoly Örszebet asszonynak, nekem kegyelmes asszonyomnak.”⁴⁴

A magát Árgirus helyébe képzelő Borbély Istvánnak *nehéz a fekete városban bújdosni – a bánatos pokoljárásra történő utaláson kívül, lehet hogy akaratlan, de szó-játék Fejírvar nevével! –, érette és utána, ráadásul sok értelme sem lenne, hiszen ismét az nagy búsulásra jutna*, ehelyett sokkal célszerűbb Szokoly Erzsébet tekintélyére hagyatkozni. A nagyasszonynak, ha a szívek felett vélhetőleg nincs is hatalma, de annál inkább van a társadalmi normák betartatásában, s ki tudja, milyen arkánumot ismert, hogy többen is hagyatkoztak szerelmi baj-elhárító intim bölcsességére. A lényeg, hogy az asszony maradjon, nem úgy, mint az a másik, az első.

Számos levéllel lehetne még bizonyítani, hogy ebben a familiáris-patriarchális-matriarchális világban a világi felsőbbség a legintimebb családi kérdésekbe is hivatott volt beavatkozni. Pál deákné például így kér segítséget Várdai Katától:

⁴⁰ Vagyis a felforralt tejet beoltva készített nyári hűsítő eledelt.

⁴¹ Jánkmajtis, Szatmár vármegye

⁴² MNL OL Zichy cs. lt. P 707, 08737–39.

⁴³ I. Rákóczi György erdélyi fejedelemről van szó, akinek naplójában többször felbukkan Borbély István neve. Vö. KONCZ 1900, 524–528.

⁴⁴ MNL OL Zichy cs. lt. P 707, 08737.

„[...] Pál deák énvelem miképpen s mi módon lakott, mely fertelmes undok szitkokkal és vereségekkel engemet illetett, melyet nemhogy keresztény embernek hűtös társának kellett volna cselekedni, de még szolgájával is nem kellett volna azt cselekedni, mert az Isten törvénye és paranczolatja nem arra inti és tanítja az jámbor istenfélő keresztény férfiat, hogy az ő hűtös jámbor feleségével cselekedje ezt, mit őkegyelme Pál deák uram én rajtam sok időtül fogván cselekedett és mostan is naponkint cselekedik. Mert ennek előtte is sokszor engemet házátul elűzött, de az magam böcsöletéért nem cselekedtem, el nem mentem, mert volt intesem őkegyelmitől, az én böcsöletes uramtul, az praedikátortul. De ha Nagyságod jure tekintve mellettem nem lészen, mi mostan az elűzött undok fertelmes szitkokkal illetve, mely undok fertelmes szitkot az Nagyságod tekintetes szemei elejben **megíratatnom** is szígyellem, immár el kell búdosnom, mert előzött házából. Hanem az Istenért is kérem Nagyságodot, hogy Nagyságod tal(ál)ion [?] jó módot az én közöttem való háborúságnak és őkegyelme között való háborúságnak lecsendesetésében, kit teljes életemben, míg koporsómban beszállok, mind Isten előtt való könyörgésemben, s mind ez világj életemben szolgálhassak és köszönhessek meg Nagyságodnak.

Annak felette én soha Nagyságodnak soha az én inségemet és nyavalyámot Nagyságodnak meg nem tudnam írni, és elől sem tudnam beszéllenem, az melyeket én minden óránként és naponkint szenvedek, Nagyságodot annak előlszámlálásával nem akarom terhelnem. [...]”⁴⁵

„Nagyságod találjon jó módot” a pokollá vált házasság megmentésében: a fensőbb-ség feltétlen hatalmában való naiv hitben⁴⁶ él Pál deák asszonya, aki egyébként férje hivatásához méltóan szépen fogalmaz (ha ugyan ő, s nem a deák), bár írni nem tud.

Pál deák további sorsáról és felesége ridegen tartásának vélhető okáról Hidvégi Istvánné Iklódi Kata világosít fel minket, ugyancsak Melith Péterné Szokoly Erzsébetnek, Szatmár várából, 1637. június 13-án írt levelében.

Miután beszámol bizonyos cipellők elküldésének és kifizetésének bonyodalmairól, rátér a lényegre: Szokoly Erzsébet és leányai segítségét kéri, hogy szóljanak az úrnál (Melith Györgynél) „az szegény ügyefogyott és gyámoltalan rab asszony mellett, úgymint Érszek Istvánné mellett”, és a vele együtt megfogatott Pál deák nevű ifjú legény mellett. Az urától megfogatott Érszek Istvánné „immár az ő Istenét követte és követi, szánja-bánja vétkét. [...] szánja és bánja, siratja is az hitván cselekedtetit.”⁴⁷ Pál deáknak annyi.

⁴⁵ MNL OL Zichy cs. lt. P 707, 10757.

⁴⁶ Párhuzamként óhatatlanul eszünkbe juthatnak a múlt század hatvanas éveinek lánykái, asszonyai, akik szerelemi, házastársi bánatukat az MSZMP bölcs és mindenható tikárainak írták meg, természetesen hathatós intézkedés reményében. Vö. TÓTH 2013, 262–285.

⁴⁷ MNL OL Zichy cs. lt. P 707, 08810.

VI. levél

A **szereleménekről**, mondtuk már, vannak ugyan feljegyzések, de kivétel nélkül mint bűnös, tiltott dolog említetik, katolikus gyónótükrökben és protestáns kánonokban,⁴⁸ házasságtörési perekben stb. Alaghy Ferenc Várdai Katának, Pácinból, 1600. május 1-jén kelt levelében alapvetően más a kontextus. A levél egyéb szempontból is tartalmaz fontos információkat, például világos belőle, hogy Nyáry Pál lakodalma Várdai Katával 1600. május elseje (a levél kelte) után volt, tehát tévesek mindazok a következtetések, többek közt a mienk is,⁴⁹ amely Benda Kálmán adatára⁵⁰ támaszkodva 1599 novemberére tette az esküvőt. Világos az is, hogy Telegdi Zsigmondka még él, amelynek például Telegdi Kata verses levélenek datálása, sőt talán a címzett azonosítása szempontjából is van jelentősége.

„... hazajöttömben, aznap, mikor kegyelmedektül el válám”, írja Alaghy, találkozott „Paczoth urammal a Nagytárkányi mezőn, paripákon jött volt ki, ott megállata az útban, és nagy sokáig beszílle velem, annakutána nem hagyta békét, hanem ebédre házához hívta és visszatérte, ott még az ebéd kiszüle, sokat beszéllett nekem, az kegyelmed dolgát is igen kérdezte, azt is, kik lesznek ott a lakodalomban, én mindeneiket megmondtam neki, ennékem azt mondta, hogy ő el nem jű a menyegzőben, mert igen beteges, vagyon két heti, hogy mind feleségestül feküdt.”

Az nyilvánvaló, hogy itt Várdai Kata és Nyári Pál menyegzőjéről van szó. Paczoth uram pedig nem más, mint Balassi Bálint sógora, Balassi Anna⁵¹ második férje, Paczoth Ferenc. A levél a továbbiakban leírja, hogyan lehetne egy udvarias meghívó levéllel Paczothot mégis rávenni arra, hogy elmenjen az esküvőre, ami mindenkinek hasznos lenne. „Ez nekem tetszenék, ha kegyelmednek jó akaratja vóna, mert látom én azért, hogy jó szívvvel vagyon, csak hogy még várja azt, hogy becsületet tegyenek neki, az ő szokása szerint” – zárja a levél ezen részét Alaghy. Majd, s számunkra ez a fontos, így folytatja:

„Az kis öcsém, Telegdi Zsigmond, nem tudtam, hogy megházasodott, de Paczoth uram azt mondá, hogy neki adta az ő kisleányát, az kisleány is azt mondja, hogy hozzáment, és igen szereti, énnekem kezét is beadta az kis leány, csókot is küldött neki, ugyan az asztalnál lítünkben. Azért ő se fusson, a jó öcsém tüle, mert a leány szép, sok jószága, sok pénze lészen, nem tudtam akkor meg is gondolni, mikor **azután szerelémíneket mondott vala**, de nem hiába mondhatja vót, mert én hiszem, akkor is az az szép leány jutott vót eszében.”⁵²

E részlet értelmezéséhez tudni kell, hogy ekkor Telegdy Zsigmond talán ha 7 éves lehet, Paczoth Juditka olyan 3 körül.⁵³ Tehát nyilvánvalóan a felnőttek tréfájáról van

⁴⁸ Például *Komjáti-kánon*. IV/7 (1623).

⁴⁹ JANKOVICS–KŐSZEGHY 2009, 139.

⁵⁰ BENDA 1975, 6.

⁵¹ Balassi Annáról ld. SZABÓ 2003, 191.

⁵² MNL OL Zichy cs. lt. P 707, 10141.

⁵³ Paczoth Ferenc zempléni alispánnak Balassa Annától két gyermeke született, az 1623-ban meghalt ifjabb Ferenc, valamint Paczoth Judit. Paczoth Judit első férje nagylucsei

szó, s bár a mondat kissé zavaros, arról, hogy a kisgyermek Thelegdy Zsiga – nyilván akkor, amikor pár nappal ezelőtt Alaghy még Várdai Katáéknál vendégeskedett – a felnőttek előtt szereleméneket adott elő, s Alaghy akkor még – úgymond – nem tudta, hogy a gyermekcse nem egyszerűen színészi produkciót nyújt, hanem „akkor is az az szép leány jutott vót eszében”.

Ebből az aprócska adatból az bizonyosan következik, hogy adott társadalmi körökben a szerelemének-mondás úgy tartozott hozzá az udvari jó módhoz, miképpen azt, mondjuk, Balassi Bálint is vallotta. S oly elterjedt volt, s az udvarlási kánon oly természetes – vagy kötelező? – elemének tartották, hogy még a gyermekcsék is azt énekelték. A szellemes, illő élet része, játék is, *minden, csak nem elítélendő*.

VII–IX. levél: A jezsuiták és a szerelem

Látszólag a szerelem, szerelmi levelezés témájában a jezsuitáknál nem sok keresnivalója lehet a kutatónak. Ám ez a látszat – is – csal.

Az első adatról – ismertetendő levélről tulajdonképpen az a valószínű, hogy tréfa. Írója Helmeczi Anna, címzettje Melith Péterné Szokoly Erzsébet, é. n.,⁵⁴ h. n. A bevezető formulák után ezt olvashatjuk: „Mostan mind szent dolgokban forgolódom, mivel Petheő⁵⁵ Mihályné anyámat, és Hetteiné leányomat férnek szerzem, de mindazonáltal magamról sem feledkezem el, az Petheő jezsuitával igen nagy szerelemben estem, legfőképpen az szép piros ajakával, immár énnekem nem kell ezvilági, hanem csak másvilági.

Az két kisasszonnak ajánlom szolgálatomot, és az két leányasszonnak is. Nagyságod énnekem küldjön valami szép görögdinnyét, mivel igen szereti az édes Petheő jezsuitám.

Nagyságodnak szolgál
Helmeczi Anna mpria”⁵⁶

Figyelemre méltó ez a könnyed hang, főleg akkor, ha tudjuk, a gersei Pethő család mindig a katolikus oldalt szolgálta. A szép, piros ajakú, dinnyekedvelő jezsuitára

Dóczy András kassai főkapitány, a második Sennyey Sándor. (Így kerülnek Balassi Bálintra vonatkozó iratok a Sennyey-levéltárba.) Első férjének temetésére, akit Erdélyben, a fogarasi várban méreggel végeztek ki, mert az erdélyi csapatokat nem engedte be Kassára, 1623. március 5-én hívja meg Zemplén vármegye nemeseit Nagytárkányba, ahonnan Dóczy András maradványait Leleszre vitték, és a prépostság templomába temették. Paczoth Judit második férjével közösen emeltet első férjének vörös márvány síremléket Leleszen 1631-ben. További adatok: GYULAI 2006, 77.

⁵⁴ 1640 előtt, vö. a 33. jegyzettel.

⁵⁵ A gersei Pethő családról van szó, akik mind buzgó katolikusok voltak. 1609-ben Gersei Pethő István és fivére Ferenc, jászóvári prépost Sztropkón, *ad S. Crucem* templomot emelt a minoritáknak. 1617-ben a gersei Pethő család behozza a rendet Lengyelországból Sztropkóba.

⁵⁶ MNL OL Zichy cs. lt. P 707, 08804.

nem sikerült ráakadnunk az egyébként elég jól beazonosítható Petheő családfán. Talán csak fikció ő. Vagy nem. Erre vonatkozhat Helmeczi Istvánnak, Helmeczi Anna bátyjának ugyancsak Melith Péterné Szokoly Erzsébethez, ma, szerdán, Szentmártonyban, A. D. 1636-ban írt levele,⁵⁷ melyben egy Szokoly Erzsébet és Helmeczi húga közötti konfliktusról számol be. Ebben az ügyben hívatta őt Szokoly Erzsébet. Ő azonban nem tudott elmenni. A „nyomorult állapotú” lány, aki nem gyermek már, elment ugyan Szokolynétól, de „ha Nagyságod minden nemű rajta tött gyalázzattal megszűnik, s nem gyalázza másoknak rossz ítéletek szerint, de sőt mindenben hírét, nevét, tisztességét oltalmazza, oltalmaztatja másokkal is, mivel ű is nem gyermek, hanem Nagyságodnak igaz híve, szolgáló leánya volt még eddig, s ez után is az akar lenni, ha Nagyságod arra köti magát, hazamegyen.” Csak az a kérése, hogy mind „Nagyságtok jó hire neve, tisztessége, s mind az övé maradjon helyben.”⁵⁸

A dolgot tovább bonyolítja Szokolczay György levele (Melith Péterné Szokolay Erzsébetnek, Szokolca, 1636. november 19.), amelynek egy részletét idézzük:

„Azmellett azt hallom, hogy **Helmecy Annók** Asszony még férhez nem ment, csuda dolog, talám úgy akar megaggni, vénségében, ki szeretni fog, kit vár, hogy férhez nem megyen, a vén lotyó.⁵⁹ Avagy talám senki nem szereti őkegyelmét, netalántám engemet vár, én reám ne várjon, mert én megházasodtam, abban megcsal a reménsig; ezt, Nagos Asszonyom, **tréfaképpen írom**, Nagod megbocsásson, azonképpen őkegyelme is megbocsásson, mert tudom azt, hogy ő kglme udvari asszony, és meg nem haragszik érette. Sőt ajánlom ő kglmének szolgálatomat.”

Aztán újabb fordulat: a levél végén bevallja, hogy mennyit szenved, passió az ő házassága, amiről fentebb oly meglepédeve nyilatkozott, és saját magát kínálja fel Annókának.

Összegezzük: Helmeczy Anna udvari asszony, aki érti a tréfát, s nem sértődik meg, ha viccesen vén lotyónak titulálják. Nem ismerjük a pontos kontextust, a történeteket, ehhez az idézett három Helmeczy Annókát jellemző levél kevés. Azonban *ismét* az általában érvényes erkölcsi-illendőségi normák átlépését, a kivételes (ha tetszik az udvari) létezését bizonyítja, hogy egyes körökben lehetett csókos ajakú jezsuitával, aggleánynak maradt vén lotyóval stb. viccelődni.

Egy másik jezsuitákkal kapcsolatos ügy⁶⁰ azonban már bizonyosan nagyon komolyan veendő. Közismert, hogy Pázmány Péter az 1610-es évek elején gyakorta felkereste az egyesek szemében nem a legjobb hírnévnek örvendő özvegy Balassa Menyhértne Bakith Margitot, akit gyermekeivel együtt katolikus hitre térített. Bakith Margitról annyit, hogy Forgách Mária így ír róla férjének, Révay Péternek 1610-ben: „a híres gonosz malackai asszonyállatot [ez Bakith Margit] ugyan tisztává akarják tenni, ám lássák. Én édes szerelmes uram [...] kegyelmed maga jó lelkiismeret meg ne terhelje a gonosz híres asszonyállat miatt, ne adjon Kegyelmed semmi levelet neki.” Bakith Margit – mint már említettük – Forgách Zsuzsannának (Forgách Mária

⁵⁷ MNL OL Zichy cs. lt. P 707, 08805.

⁵⁸ MNL OL Zichy cs. lt. P 707, 08806.

⁵⁹ A korban durvább a jelentése: szajha, kurva, ringyó

⁶⁰ LUKÁCS–SZABÓ 1987, 201–210.

testvérének) jó barátnője, a Zsuzsannát „elcsábító” Bakith Péter húga. Lábra kaptak olyan híresztelések, hogy a leendő érsek Detrekő várában *solus sine socio* tartózkodott a hölgygel. A Pázmánnyal ellenséges jezsuiták, többek közt Permai Jánosnak, Balassané sikertelen kérésére a mesterkedésére, vádat koholtak, ennek hatására Pázmány 1614 tavaszára valóságos lelki beteg lett. Amikor pedig Forgách Ferenc érsek halála után felmerült Pázmány érseki kinevezése, s ez a jezsuitáknak egyáltalán nem tetszett, újra elővették a nőügyet.

A Szentszékhez egy szabályos feljelentés érkezik, 1615. február 10-i keltezéssel, szerzője egy ismeretlen jezsuita, aki a fikció szerint egy másik jezsuitához intézi levelét, hogy megakadályozza az erre méltatlan Pázmány kinevezését az érseki székbe. A feljelentő azt állítja magáról, hogy a bécsi jezsuita kollégium tagja, s maga is elkísérte néha Pázmányt Detrekőre, ahol tanúja volt a bizalmas viszonyak. Írásának hiteléül mellékeli Pázmány három szerelmes levelét, amelyet Balassánéhoz írt, s amelyet magyarból latinra fordított. Számunkra most nem a Pázmány-életrajz, hanem ez a három szerelmes levél az érdekes, amelyek mindegyike nyilván hamisított, bizonyosan nem Pázmány írta őket.⁶¹

Rendelkezésünkre áll tehát három olyan szöveg, amely a 17. század eleji magyar szerelmeslevél-írást modellezi, rendelkezésünkre áll az a forrás, hogy a korban magyarul (a fikció szerinti címzett nem tudott latinul) hogyan illett-kellett szerelmes levelet írni. Ehhez képest teljesen mindegy, hogy ki írta ezeket a leveleket, hogy mi közülük van Pázmányhoz, hogy úgymond hamisítványok stb. Éppen az a tény, hogy fikciók, hamisítványok, teszik olyannyira értékessé e szövegeket: hiszen magát a mintát tárják fel, azt, amit a konkrét szerző konkrét címzethez írva is követhetett, de a konkrét címzett bizonyosan megsemmisített.

A fenti gondolatmenetet azonban a levelek csak részben igazolják: a hamisító mindenekelőtt Pázmány bűnösségét, s bizonyos tények leírásával levele hitelességét akarja igazolni. Egyértelműen ilyen az első levél,⁶² ám ebből sem hiányoznak az „édességes galambom, leányom! [...] Ezért bizonyos lehetsz, elértük, amire leginkább vágyakoztunk!” fordulatok.

A második már inkább tartalmaz szerelmeslevél-vonatkozásokat, ezt – magyarra fordítva (azaz, állítólag, visszafordítva) – idézzük is:

⁶¹ A feljelentés és a szerelmes levelek történetéről és alakjairól ld. TUSOR 2016, 57–75.

⁶² *Meum dulce corculum!*

Quomodo vales? Perscribe vere. Vae, quam molestum et grave meo animo, filia, quod nesciam tuum statum. Hic ego prefecto valerem optime alioqui, sed me tui pedes sollicitum faciunt et anxium. Tam horrenda somnio, filia, ut quamvis nunquam insomniis crediderim, nihilominus tamen tremam. Scribas, vere filia, quomodo pedes habeant? Intumescunt an, obductane sunt vulnera? Scriba ut se habet. Omnia feria quarta et sabbato scribas mihi, *mea dulcissima columba, filia*. Scribunt, quod Summi Pontificis literae iam Viennam missae sunt, quibus me a Societatis vinculis absolvit. *Quaere iam certa sis obtinuisse nos, quod maxime desiderabamus*. Ad diem sabbati vespertinum huc expecto Pragae. Si ad manus venerint, perscribam. Cras, quid Imperator dicturus sit, audiam. Kleselius hoc mihi tantum dicit, quod meo servitio uti velit Imperator, et ad aliquam dignitatem evehet. *Mea dulcissima proles, Deus tecum. Tuus verus P. P.*

„Ó, megbecsülhetetlen, igaz szeretőm, legdrágább lelkecském, N. N.! Ó, legkedvesebb társam, lelkecském, anyám, miként tudnék neked hálát adni, hogy ne válaszolnék a te, irántam való nagy aggodalmadra? Jaj, legkedvesebb leányom, későre jár már, nem tudok sokat írni. Titkosírással írt soraidat és a másik N.-éit sem tudtam elolvasni, mert elszalasztanám a postát. Annyit röviden tudodra akartam adni, Keretzwi [Kereszturi?] annak rendje-módja szerint megérkezett hozzám. Tudod, legkedvesebb galambom, a szerelemnek nem lehet parancsolni. Leveledet azonban tényleg úgy küldhetted volna, amint rövidesen fogod, lányom; add postára, leányom, és latinul nekem címezzed. Én, leányom, hetenként fogok írni. Isten veled, én legszeretőbb lelkem! Igaz társad, P. P.”⁶³

Ami kiderül: a szeretett nő egyszerre minden: a férfi társa, lelke, anyja, leánya. A levelek pedig titkosírással írandók. És hát: *a szerelemnek nem lehet parancsolni* (frustra amori legem poni), ahol a *legem poni* jogi szakkifejezés, leggyakrabban a *contractus contrahentibus legem ponit* kifejezésben használatos, azaz *a szerződés törvényt szab a szerződő felek között*. Ez a megfigyelés csak megerősíti azt az eddig is ismert tény, hogy a jogi (elsősorban a szerződéssel, fogadással kapcsolatos) műnyelv bekerül a szerelem nyelvébe.

A harmadik levél, amelyből csak néhány sort idézünk, ügyesen rajzolja meg a politikai életben megfáradt Pázmány képét:

„Szívecském!

Bocsásd meg, hogy futtában fogok írni, ugyanis ma sok a dolgom, s későn kezdtem a levélírásba. Legkedvesebb társam, lelkecském, édességes galambom, hát hogy vagy? Lábaiddal mi a helyzet? Fáj-e a fejed? Írd meg igazán! Egyébiránt, lányom, magam a lehető legjobban vagyok, ha nem számítom, mennyire elegendő van a rengeteg, urakhoz való futkározás fáradalmaiból. Bár adna Isten egyszer már nyugalmat, s hogy lehetnék a közeledben, leányom! Mert amíg te messze távol vagy tőlem, mindenem nyomorúságos állapotban van. Jaj, én legédesebb egyetlenem! Irántad való igaz szerelmem miatt fáradozz jó egészségedért, és a valóságnak megfelelően tájékoztass engem mindenről. Isten veled, én legkedvesebbem! Igaz híved: P. P.”⁶⁴

⁶³ *O, mea inaestimabilis vera amatrix, animula carissima N.N. O, meo dulcissima socia, animula, mater, quomodo sciam tibi gratias habere, nedum referre ob tuam erga me magnam sollicitudinem? Vae, mea dulcissima filia, tempus effluxit, multa scribere non possum. Tuas occultis literis scriptas et alterius N. neque perlegere potui, nam posta abiit. Tantum igitur volui te certiore facere, quod Keretzwi (Keresztúri?) salvus ad me venit. Scis, mea dulcissima columba, frustra amori legem poni. Verum tuas literas tam certo mittere potuisses sicut iam modo, filia mea; des ad postam tuas, et latine mihi inscribendas cures, mea filia, Ego, mea filia, ad te singulis septimanis scribam. DEUS TECUM, amatissima mea anima.*

Tuus verus socius, P. P.

⁶⁴ *Corculum meum!*

Parcas mihi, quod repente scribam, nam hodie multa negotia habeo, tarde incepi scribere. Mea dulcissima socia, animula, dulcissima columba mea, quomodo vales? Pedes quomodo se habent? Caput doletne tibi? Scribas verum. Profecto, filia, ipse optime valeo,

Mint már mondtuk, egészen bizonyos, hogy nem Pázmánytól származnak az ismertett levelek, de az is egészen bizonyos, hogy Pázmány – mint egyéb adatok bizonyítják – igen közeli kapcsolatot ápolt Bakith Margittal.

Ha Pázmány maga nem írt is szerelmes levelet, *Keresztyéni imádságos könyvének* 1689-ben megjelent, kilencedik kiadása tartalmaz egy sajátos udvarló iratot.⁶⁵ Az aláírás szerint a könyvnyomtató az, aki Rákóczi Juliannának ajánlja a könyvet, s nem akárhogyan. Az ajánlás sajátos szerelmes levél vagy inkább feleségkérő irat. Szerzője Kecskeméti János jezsuita, aki – mint Köpeczi Béla írja – 1633-ban Kecskeméten született, 1659-ben Nagyszombatban lépett a jezsuita rendbe, felsőfokú tanulmányait Kassán végezte, itt volt hitszónok, majd ugyanezt a funkciót Győrben, Kőszegen, Nagyszombatban is betöltötte. Egy ideig Nagyszombatban volt kollégiumi igazgató, majd 14 éven keresztül a bécsi Pazmaneumot vezette. Köpeczi részletesen elemzi a szöveget és a sajátos szituációt, ehhez nincs mit hozzátennünk, azon túl, hogy rögzítjük a tényt: a 17. század végére elfogadottá (ha nem is megszokottá) vált, hogy egy fogadalmat tett jezsuita nyilvánosan, nyomtatásban kérje meg egy főrangú hölgy kezét – természetesen nem magának, hanem Batthyány Ádámnak, Batthyány Kristóf fiának.

Kecskeméti érvrendszerének egyik legérdekesebb vonása, hogy Rákóczi Julianna csak magyarhoz – mint Batthyány – mehet illően hozzá, miközben Kollonichnak és a császár gyóntatójának, páter Müllernek az egyetértését is meg akarja nyerni a házassághoz. A legkomolyabb kérő, Ferdinand Gobert Aspremont-Reckheim gróf, császári tábornok ellen, aki ebben az időben a felső-magyarországi főparancsnok, Kecskeméti éppen „idegenségével” érvel. A madár-metáforikára épülő, már-már idegesítően cikornyás levél, úgy látszik Rákóczi Juliannára sem tett megfelelő hatást, mert a főparancsnok grófot választotta hitvesül.

X. Halál leánya(i)

A végül is kivégzett Tolvaj⁶⁶ Borbála nevezi így önnönmagát. Lefejezése előtt pár nappal írt *Instantiája*, utolsó írása, idézésre méltó:

„Tekintetes nemes törvényszék, nékem ezelőtt nagy jó uraim, s most is kegyes bírám!

Már egykor nagyságtok, kegyelmetek atyai kegyes gratiája által életemet tekintetes, nemzetes és vitéz Krucsay János édes férjemtől s uramtól megnyervén és (úgy lehet mondandani) halottombul feltámadván, de újobban előbeni jó Istenem

nisi quod plus quam satis fatiger multis cursitationibus, quas ad dominos facere cogor. Utinam Deus daret aliquando quitem, et possum prope te esse, filia. *Nam, cum tu longe abes, omnia mea misero loco sunt. Vae, mea dulcissima unica, propter verum meum erga te amorem, da operam valetudini, et scribas vere ad me de omnibus. Deus tecum, mea dulcissima. Tuus verus P. P.*

⁶⁵ Vö. KÖPECZI 1982, I. 1–8; MNL OL Batthány-misszilisek, P 1394; SZINNYEI 1897, 1318–1319; *Magyar Életrajzi Lexikon* 1967, 143.

⁶⁶ A forrásokban Tolvajnak és Tolvajnak is írják.

és világi törvényekkel ellenkező undok vétkeimben esvén, nem is merészelnék (mivel érdemetes sem vagyok,) halálnak leánya, nagyságtok kigyelmetek eleibe vadságomból írott és bő könyveimmel áztatott instantiám által burulnom, ha nem tudnám, hogy ez az árnyékvilágnak mulandó és minden szempillantásban változandó voltát Nagyságtok kigyelmetek is jól tudja, s naponként tapasztalja. Irtózom ugyan, mert Isten és világ ellen vétettem, és előbbeni kegyelmességét megvetvén, tékozló voltam, mindazáltal, minthogy az emberi gyarlóságnak mindeniknél köz mostoha sorában nagyságotok, kegyelmetek, kik hasonló gyarlóság alá vetettek,⁶⁷ elfoghatatlan atyai kegyelmességét még egyszer, térden állva, leboruló orcával ohajtom, s mivel tudom, hogy az zörgetőnek nyitattik meg, folyamodom minden igyefogyott gyámoltalanokon természet szerint könyörölni. Holott lábaihoz méltóztassék említett éltig való férjemet, márpedig életemmel szabadon bánó, nagy jó uramot, tekintetes, nemzetes és vitézlő Krucsay János uramot kérni és hathatós interpositiójával avégre disponálni, hogy még egyszer kegyelmében venni, s halálom helett életemet, bárcsak jószágán kívül is oly formán megadni, hogy jószágán kívül is in statu divortii még Istenemnek természet szerint való halálomat tetszenék elhozni, életemet lehetne folytatnom, mely atyai irgalmasságát midőn méltóztatnék nagyságtok, kegyelmetek hozzám mutatni, mentül inkább én érdemetlen vagyok, annál nagyobb kegyesség volna érdemetlen szolgálójához és ha Istenemnek s említett előtteni férjem uramnak tovább való életem tetszenék, szolgálói engedelmességgel meghálálnom, és hogy nagyságtokat, kigyelmeteket egyen-egyen [= egyenként] a mindeneken szabadon uralkodó Úristen minden vádolásokról megőrizze, szüntelen imádkoznom el nem mulatnám, várván csak kevés órákig tartó életem fottáig kegyelmes irgalmaságát.

Nagyságtoknak, kigyelmeteknek
Ezelőtt engedelmes szolgálója, mármost pedig halálnak leánya,
Tolvaj Borbála ezelőtt tekintetes, nemzetes és vitézlő Krucsay János házastársa⁷⁶⁸

Nem csak Tolvaj Borbála rettegett a haláltól. A vétkes asszonyok, legalábbis polgári, kis- és középnemesi környezetben nagyon pontosan tisztában voltak a lehetséges büntetéssel.

Csak néhány kiragadott példa:

1634. 03. 28.

A katonák közt lakó Szabó Péternéről vallják: „Szabó Péterné mondá: »Istenem, az kitől mindéltig féltem, most esém bele!« Ismét mondá Szócs Jánosnak: »Jó János uram, ha énnekem fejemet veszik, az szegény gyermekeknek adj egyszer-másszor egy-egy pénzt vagy kenyeret«”.

⁶⁷ A nemes vármegye ítélőszékében olyanok is ültek, akik egykor Tolvaj Borbála szerelmi partnerei voltak!

⁶⁸ Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár, Nyíregyháza, IV. A. 1., Fasc. 29. Az ügyről részletesen: KŐSZEGHY 2013, 50–80. Más kérdés, hogy az irat nagy valószínűséggel nem Tolvaj Borbálától, hanem az ügyvédjétől iratott.

1639.

Csizmadia Erzsébetről vallja Moga Györgyné, Erzsébet asszony: „Azt tudom, azt mondá, mikor odajött hozzám innya, hogy »énnekem el kell mennem, mert immár tudja az én dolgomat huszonöt ember – az mikor fejemet veszik is, az elemben tartom az kis leánkámot, hogy annak is üssék el az fejét«”.

1640. 01. 17

„Hallottam Asztalos Mártontul magátul azt, hogy szidta a feleségét azzal, hogy megládd, esseznek⁶⁹ az lánya, hogy rövid nap az seggedhez tétetem az fejedet.”⁷⁰

És így tovább. Más volt a helyzet vagy legalábbis a koreográfia főúri és egyes nemesi körökben. A főurak-urak nem vacakoltak holmi városi, vármegyei perekkel, maguk ítélték. Sárkány Jánosnak, a Kanizsa elleni végek alkapitányának, egerszegi parancsnoknak is azért kellett március végén Zrínyi Péterhez menekülnie, mert ő sem a peres utat választotta, hanem megölte feleségét, Törös Katalint. Igaz, 14 évig tűrte, hogy az Batthyány Kristófnak, a főkapitánynak legyen „rimája”⁷¹.

Ritka az olyan józan (bár, persze, más ügyében józan) hang, mint Illyésházi Istváné, aki az otthagyt férjet, Révay Ferencet így inti: „Énnékem úgy tetszik, hogy Kdért jobb, hogy az asszony bűnössé tette magát, hogynem mint Kd megölette volna. Eléggé megölte ő maga magát, és meghalna, ha halhatna. Efféle dolgot mennél inkább forgatják, annál gonoszabb.” [...] „Nagyobb az sokkal is az halálnál, de mindezekon fölül az Istennek haragja fejökön leszen és megbünteti őket, úgy hogy más embernek is példák lehetnek. Kd azért csendes és békességes elmével tűrje ezeket. Várjon Istentől s az időtől, igaz bíró az Úristen s igazat teszen Kdnek”. (Trencsén, 1607. ápril 9.) Tizenegy nap múlva ismét így ír Révay Ferencnek: „Az én tetszésem szerint mondom Kdnek, ha megölném is az asszonyt, **meg nem ölném**, hanem mindaddig, amíg élne az sok jámbor között, hadd pironkodnék egész életében, ő maga megveri eléggé magát, rövid időn meglátja Kd, mind a kettő oda lesz. Nem ártott, sőt jól esett, hogy Kd bizonyoságot szedetett, de az Szentszéken én azt soha nem keresném, ha Kdnek volnék, hanem váraoznám az gyűlésig.” (Trencsén 1607. április 21.)⁷²

A szerelmes levelek, továbbá a szerelemről, megcsalásról, féltékenységről, a szexualitásról, az eltévlyedettek büntetéséről szóló misszilisek és egyéb vonatkozó iratok ismertetését – a keretek megszabta korlát miatt – be kell fejeznünk. A tervszerű vizsgálatot azonban éppenhogy nem befejezni, hanem folytatni szeretnénk.

⁶⁹ A korban a „kurva fia”, „kurva lélek fia” kitétel előtt vagy helyett használták.

⁷⁰ VÍGH et alii 1980, 333, 436, 451.

⁷¹ PAULER 1876, I. 370.

⁷² DEÁK 1885.

BIBLIOGRÁFIA**BAHTYIN 1976**

BAHTYIN, Mihail: A szó a költészetben és a prózában. In: UŐ: *A szó esztétikája*. Budapest, 1976, Gondolat, 173–216.

BENDA 1975

BENDA Kálmán: *Nyáry Pál és Várday Kata levelezése 1600–1607*. Szerk. MAKAY László. Debrecen, 1975, Kisvárdai Városi Tanács (A Kisvárdai Múzeum Kiadványai.)

BENE–HAUSNER 1997

Zrínyi Miklós válogatott levelei. S. a. r. BENE Sándor–HAUSNER Gábor. Budapest, 1997, Balassi.

BÓDI 2004

BÓDI Katalin: A rejtőzködő hagyomány: a heroida jelentései a magyar irodalomban a XVIII. század második felében. In: *Tanulmányok a felvilágosodás korának magyar irodalmából*. Szerk. BITSKEY I.–IMRE L. Debrecen, 2004, Debreceni Egyetem, 63–87. (Studia Litteraria, Tomus XLII.) Internet: dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/99501/studia042.pdf (2016. 12. 20.)

BOURSAULT–BRAY 1987

BOURSAULT, Edme–BRAY, Bernard: *Treize lettres amoureuses d'une dame à un cavalier*. Paris, 1987, Desjonquères.

BRAY 1967

BRAY, Bernard: *L'art de la lettre amoureuse des manuels aux romans (1550–1700)*. La Haye, 1967, Mouton.

BRAY–STROSETZKI 1995

BRAY, Bernard–STROSETZKI, Christoph: *Art de la lettre, art de la conversation à l'époque classique en France*. Paris, 1995, Klincksieck.

DAY 1586

DAY, Angel: *The English Secretary*. London, 1586.

DEÁK 1885

DEÁK Farkas: *Forgách Zsuzsanna 1582–1632*. Budapest, 1885, Franklin Társulat. (Magyar Történeti Életrajzok.)

DÄLLENBACH 1996

DÄLLENBACH, Lucien: Intertextus és autotextus. *Helikon*, 2. 1996. 51–66.

DÖRRIE 1968

DÖRRIE, Heinrich: *Der heroische Brief. Bestandsaufnahme, Geschichte, Kritik einer humanistisch-barocken Literaturgattung*. Berlin, 1968, De Gruyter.

ECKHARDT 1944

Két vitéz nemesúr. Telegdy Pál és János levelezése a XVI. század végéről. Közéleteszi ECKHARDT Sándor. Budapest, 1944, Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Magyarságtudományi Intézete.

ECKHARDT 1949

ECKHARDT Sándor: Egy régi magyar szerelmes levél. *Magyar Nyelv*, XLV. 1949. 207–209.

ENGEL 1992

ENGEL Pál: Salgai Miklós. *Levéltári Közlemények*, 63. 1992. 15–26.

ÉRI 1958

ÉRI István: A kisvárdai vár reneszánsz faragványtöredékei. *A Jósza András Múzeum Évkönyve*, 1. 1958. 129–142.

FLEMING 1576

FLEMING, Abraham: *A Panoply of Epistles*. London, 1576.

FULWOOD 1568

FULWOOD, William: *The Enemy of Idleness*. London, 1568.

GYULAI 2006

GYULAI Éva: Nagytárkány birtokosai és adózói a 16–17. században [Vlastníci a daňvníci Veľkých Trakán v 16.–17. storičí]. In: *Nagytárkány*. I. (Tanulmányok a község településtörténetéhez és néprajzához.) Szerk. VIGA Gyula. Somorja–Komárom, 2006, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Etnológiai Központ, 77. (Lokális és regionális monográfiák.)

JANKOVICS–KÖSZEGHY 2009

JANKOVICS József–KÖSZEGHY Péter: Telegdy Kata? verses? levele? In: *Erdélyi reneszánsza*. I. Szerk. GÁBOR Csilla–LUFFY Katalin–SIPOS Gábor. Kolozsvár, 2009, Erdélyi Múzeum Egyesület, 118–140.

JANKOVICS–KÖSZEGHY 2016

JANKOVICS József–KÖSZEGHY PÉTER: Kisvárdai viszonyok – Telegdi Kata verses levele. In: *MONOKgraphia. Tanulmányok Monok István 60. születésnapjára*. Szerk. NYERGES Judit–VERÓK Attila–ZVARA Edina. Budapest, 2016, 305–336.

KNOX 1558

KNOX, John, *First Blast of the Trumpet against Monstrous Regiment of Women*. 1558.

KONCZ 1900

KONCZ József: I. Rákóczi György naplója. *Erdélyi Múzeum*, 1900. 524–528. Internet: epa.oszk.hu/00900/00979/00127/pdf/EM-1900_17_09_524-528.pdf (2016. 12. 12.)

KÖPECZI 1982

KÖPECZI Béla: Pázmány Imádságos Könyve mint udvarlás tárgya. *Magyar Könyvszemle*, 98. 1982. 1–8.

KŐSZEGHY 1996

CZOBOR Mihály [?]: *Theaganés és Chariclia*. S. a. r. KŐSZEGHY Péter. Budapest, 1996, Akadémiai–Balassi. (RMKT 16/10.)

KŐSZEGHY 2013

KŐSZEGHY Péter: Krucsai János, a halál leánya és a „Rettenetes utolsó szempillantás”. In: *Kuruc(kodó) irodalom. Tanulmányok a kuruc kor irodalmáról és az irodalmi kurucokról*. Szerk. MERCS István. Nyíregyháza, 2013, Móricz Zsigmond Kulturális Egyesület, 50–80.

KŐSZEGHY–HORVÁTH 1987–1988

KŐSZEGHY Péter: Horváth Iván: Balassi költészete történeti poétikai megközelítésben. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 91–92/3. 1987–1988. 310–338, (recenzió).

KRISTEVA 1968

KRISTEVA, Julia: Bahtyin: A szó, a párbeszéd és a regény. *Helikon*, 14/1. 1968. 115–125.

KRISTEVA 1994

KRISTEVA, Julia: A szeretet eretnetikája [Hérétique de l’amour]. *Helikon*, 40/4. 1994. 491–509.

KRISTEVA 1996

KRISTEVA, Julia: A szövegstrukturálás problémái. *Helikon*, 42/1–2, 1996. 14–22.

LABÁDI 2004

LABÁDI Gergely: „...Ez a’ Theoria helyes Theoriája e...” Episztolaelmélet 1800–1830. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 108/5–6. 2004. 584–619.

LAMPÉRTH 1923

LAMPÉRTH Géza: *Régi magyar levelesláda*. Budapest, 1923, Pantheon Irodalmi Intézet.

LUKÁCS–SZABÓ 1987

Pázmány Péter emlékezete. Szerk. LUKÁCS László SJ–SZABÓ Ferenc SJ. Róma, 1987, Detti.

Magyar Életrajzi Lexikon

Magyar Életrajzi Lexikon. I. Budapest, 1967, Akadémiai.

MOLNÁR 1939

MOLNÁR József: *A Subich Nemzetségből Származó Brebiri Melith Család Vázlatos Története*. Hajdúnánás, 1939.

MONTROSE 1988

MONTROSE, Louis A.: A reneszánsz mint hivatás: a kultúra poétikája és politikája. *Helikon*, 34/1–2. 1988. 110–132.

NAGY 1858

NAGY Iván: *Magyarország családai czímerekkel és nemzékrendi táblákkal*. Budapest, 1858, Beimel-Ráth.

PAULER 1876

PAULER Gyula: *Wesselényi Ferencz nádor és társainak összeesküvése 1664–1671*. Budapest, 1876, MTA.

RIFFATERRE 1981

RIFFATERRE, Michael: L'intertexte inconnu. *Littérature*, 41. 1981. 4–7.

SZABÓ 2003

Szenci Molnár Albert Naplója. Közzéteszi SZABÓ András. Budapest, 2003, Universitas. (Historia Litteraria, 13.)

SZINNYEI 1897

SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*. Budapest, 1897, Hornyánszky.

TÓTH 2013

TÓTH Eszter Zsófia: Az esztergályos, a vasutas, a feleség meg a szeretője. Magánélet és pártfegyelem az 1960-as évek fordulóján. In: *Amikor „fellazult tételben fogalmazódott meg a világ”* [© BEREMÉNYI Géza és CSEH Tamás] – *Magyarország a hatvanas években*. Szerk. ÓLMOSI Zoltán és SZABÓ Csaba. Budapest, 2013, Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára – L'Harmattan, 262–285.

TUSOR 2016

TUSOR Péter: *Pázmány, a jezsuita érsek. Kinevezésének története 1615–1616. (Mikropolitikai tanulmány)*. Budapest–Róma, 2016, MTA-PPKE „Lendület” Egyháztörténeti Kutatócsoport. (Collectanea Vaticana Hungariae, 13.)

VÍGH et alii 1980

Asszonyok és férfiak tüköre. Tanúvallomások a XVII. századból. Szerk. VÍGH Károly et alii. Budapest, 1980, Magvető. (Magyar Hírmondó.)

ZOLNAI 1894

ZOLNAI Gyula: *Nyelvmlékeink a könyvnyomtatás koráig*. Budapest, 1894, MTA. Internet: real-eod.mtak.hu/485/1/nyelvmlkeinkk00zolnuoft.pdf (2012. 12. 20)